

MÜSÂ CÂRULLAH

Ziyâeddin Kemâlî'nin *Dinî Tedbirler* adlı eserini (Ufa 1913) ve tasavvuf karşıtı görüşlerini eleştiren bir çalışmadır. **13. Mü-lâhaza** (Petersburg 1914). Müellif bu eserinde Rızâeddin b. Fahreddin'in *Dinî, İç-timâi Meseleler* adlı kitabını eleştirmektedir ve ayrıca borç ve ribâ konusuna temas etmektedir. **14. İslâhat Esasları** (Petersburg 1915). Müsâ Cârullah'ın en önemli eseri olup Rusya müslümanlarının 1904 yılından sonra başlayan siyasî hareketleri konusundadır. **15. Zekât** (Petersburg 1916). *Şûra* dergisinde tefrika edilen makalelerinden oluşan kitap faiz, ribâ ve banka meselelerini ele almaktadır. **16. Şeriat Esasları** (Petersburg 1917). Fıkıh usulü, icihad meselesi, mezheplerin ortaya çıkışı, kadın hakları ve tesettüre dairdir. Hatice Görmez tarafından Türkiye Türkçesi'ne çevrilerek *İslâm Şeriatının Esasları: Değişkenler ve Sabiteler* adıyla yayımlanmıştır (Ankara 2002). **17. İslâm Milletlerine** (Berlin 1923). Komünizm ideolojisine cevap vermek amacıyla İslâm esaslarına dayanılarak yazılmış bu eser önce *Sebilürreşâd* dergisinde (İstanbul 1923-1924), daha sonra İbrahim Maraş ve Seyfettin Erşahin tarafından *İslâm'ın Elifbâ'sı* adıyla neşredilmiştir (Ankara 1997). **18. Müskirat Meseleleri** (İstanbul 1927). Ferhat Koca tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır (Ankara 2003). **19. Kur'ân-ı Kerîm Âyet-i Kerîmelerinin Mûciz İfadelerine Göre Ye'cûc** (Berlin 1933). **20. Hâtun** (Berlin 1933). Tesettür, kadın-erkek eşitliği, çok evlilik, talâk, kadınların şahitliği ve mirastaki durumlarıyla ilgili bir çalışma olup geleneksel yaklaşımları eleştirmektedir. Mehmet Görmez eseri Türkiye Türkçesi'ne çevirerek aynı adla neşretmiştir (Ankara 1999). **21. el-Veş'â fi nakzi 'akâ'id-i Şî'a** (Kahire 1935, 1403). Abdülhüseyin Şerefeddin el-Müsevî bu esere *Ecvibet-i Mesâil-i Cârullâh* (Necf 1935) adıyla bir reddiye yazmıştır. **22. Şahîfetü'l-ferâ'iz** (Bhopal 1944). **23. Şartü'l-Kur'âni'l-Kerîm** (Bhopal 1944). **24. Hurûfü evâ'ili's-süver** (Bhopal 1944). **25. Tertibü's-süveri'l-kerîme ve tenâsübühâ fi'n-nüzülü ve fi'l-meşâhiif** (Bhopal 1944). **26. Kitâbü's-Sünne** (Bhopal 1945). Hint alt kıtasında Ehl-i Kur'ân (Kur'âniyyûn) diye bilinen, hadisleri aslî kaynak olarak kabul etmeyen âlimlerin görüşlerini eleştiren bir eserdir. Mehmet Görmez tarafından Türkiye Türkçesi'ne çevrilip aynı adla yayımlanmıştır (Ankara 1998). Müsâ Cârullah'ın Tatarca bir Kur'ân tercümesi olduğu bilinmekteyse de eserin âkıbeti hakkında bilgi yoktur.

Müsâ Cârullah'ın tercümeleri, şerh ve neşirleri de şunlardır: **Tercümeleri**. Rujkov, *İlimde Kuvvet* (Petersburg 1905); Ebû'l-Alâ el-Maarrî, *el-Lüzûmiyyât* (Kazan 1907; eserin başında Maarrî'nin hayatıyla ilgili geniş bir giriş vardır); *Dîvân-ı Hâfız* (Kazan 1910). **Şerhleri ve Neşirleri**. Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî'nin *eş-Şâtibîyye* (Kazan 1907), *'Aqile* (Kazan 1908) ve *Nâzimetü'z-z-zehr* (Orenburg 1910) adlı eserlerinin şerhleriyle birlikte neşri; İbrâhim b. Müsâ eş-Şâtibî'nin *el-Muvâfaqât* (Kazan 1909), İbn Hacer el-Askalânî'nin *İfâdâtü'l-kirâm* (Kazan 1909) ve *Nûzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuḥbetü'l-fiker* (Orenburg 1910) adlı eserlerinin şerhi; İbnü'l-Cezerî'nin *Ṭayyibetü'n-neşr fi kırâ'âti'l-'aşr* adlı eserinin şerhi (Kazan 1912), Muhammed Zâhir Bigiyef'in *Mâverâün-nehr'de Seyahat* (Kazan 1908); İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'* (1909 [?]), Ahmed b. Emîn eş-Şinkitî'nin *ed-Delîlü's-şariḥ fi nüzülü'l-Mesîḥ* (Kazan 1909), Abdürreşid İbrahim'in *Tarihîn Unudulmuş Sahifeleri* (Berlin 1933) ve Ubeydullah Sindî'nin *İlhâmü'r-Raḥmân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Karaçi 1944) adlı eserleri.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsâ Cârullah, *Uzun Günlerde Oruç* (s. nşr. Yusuf Uralgiray), Ankara 1975, s. 1-22, ayrıca bk. neşredenin önsözü, s. VII-XXVI; Mustafa Sabri, *Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmîyyesi*, İstanbul 1337, tür.yer.; Veli Ahmed Hakim, *Üstâd-ı Şehir Müsâ Cârullah Hazretleri Hakkında Mülâhazalar*, Helsinki 1950; Abdullah Battal Taymas, *Musa Carullah Bigi*, İstanbul 1958; Mehmet Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, Ankara 1994; Aydar Hayrutdinov, *Posledniy Tatarskiy Bogoslov: Jizn i Nasledie Musi Djarullaxa Bigieva*, Kazan 1999; *Ölümünün 50. Yıldönümünde Musa Carullah Bigiyef (1875-1949)*, Ankara 2002; Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Cârullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul 2005; Âlimcan el-İdrisi, "Musa Efendi Bigey", *TY*, VIII/89 (1331), s. 2696-2703; Zeki Velidi Toğan, "Müsâ Cârullah: Mesleği, Şahsiyeti ve Eserleri", *Tasvir*, İstanbul 16 Eylül 1947; a.mlf., "Büyük Alim Musa Carullah Reformatör müdür?", a.e., 23 Eylül 1947; Azade-Ayşe Rorlich, "Bigi, Musa Yarullah", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, I, 216-218.

AHMET KANLIDERE

MÜSÂ ÇELEBİ

(ö. 816/1413)

Fetret devrinde
sultanat mücadelesinde bulunan
Osmanlı şehzadesi.

Osmanlı Hükümdarı Yıldırım Bayezid'in en küçük oğludur. Babasının sağlığında Rumeli'de akıncı beyliği yaparak birçok savaşta bulunduğu belirtilir. Ankara Sava-

şına (804/1402) kardeşleri Mehmed, Süleyman, İsâ ve Mustafa ile birlikte katıldı. Osmanlı kuvvetlerinin savaşı kaybetmesi üzerine babasıyla birlikte Timur'a esir düştü. Timur'un Bayezid'in ölümünün ardından onu serbest bıraktığı ve kendisine Bursa ile civarının emirliğini verdiği, ayrıca Akşehir'de bulunan babasının naaşını Bursa'ya götürmesini istediği ifade edilir. Osmanlı kaynaklarında, Bursa-Karesi arasında Müsâ Çelebi ile Bursa'ya hâkim olan kardeşi İsâ Çelebi'nin mücadeleye giriştikleri ve bu mücadelede Müsâ'nın başarılı olduğu, ancak Timur'un Anadolu'dan ayrılması üzerine İsâ Çelebi'nin yeniden Bursa'yı ele geçirdiği belirtilir. Aynı kaynaklar Müsâ'nın bundan sonraki faaliyetleri hakkında karışık bilgiler verir. Bazı kaynaklarda ise Müsâ'nın Timur tarafından Germiyan Beyi Yâkub'un yanına gönderildiği, Bursa'ya hâkim olan Mehmed Çelebi'nin babasının cenazesiyle birlikte Müsâ'yı ondan istediği, Yâkub Bey'in de Müsâ'yı Mehmed'in himayesine verdiği ifade edilir (Neşri, II, 429). Muhtemelen Müsâ Çelebi 1403-1406 yılları arasında kardeşi Mehmed Çelebi'nin yanında bulunmuştur.

Çelebi Mehmed, ağabeyi Emîr Süleyman ile yaptığı mücadele sırasında Müsâ'yı serbest bırakınca Müsâ, Karamanoğlu ve Candaroğlu ülkesinde Süleyman'a karşı müttefikler aradı. Daha sonra Sinop'tan gemiye binerek Eflak'a geçti ve başta Voyvoda Mircea olmak üzere Eflak ileri gelenlerince iyi karşılandı. Rumeli beyleriyle timarlı sipahilerinin kendisini desteklemesiyle gücü arttı. Eflak kuvvetlerinin de yardımıyla Yanbolu'da Emîr Süleyman'a tâbi Rumeli beylerbeyine karşı büyük başarı kazandı (8 Şevval 812 / 13 Şubat 1410). Edirne'yi aldı, Gelibolu'ya kadar indi. O sırada Anadolu'da bulunan Emîr Süleyman hemen Rumeli'ye hareket etti. Bizans İmparatoru II. Manuel Palaiologos'un yardımıyla boğazı geçti ve 15 Haziran 1410'da Müsâ Çelebi'yi Kosmidion'da (Hasköy) yendi. Bunun üzerine Müsâ müttefiki Sırp Despotu Stephan Lazareviç'in yanına çekildi. Ardından Rumeli'de yine mücadelesini sürdürdü. Yanbolu ve Çirmen ormanlarında çete savaşları yaptı. Ancak Emîr Süleyman'a Temmuz ayında tekrar yenildi. Ertesi yıl Edirne yakınlarında kardeşine ait kuvvetleri mağlûp ettikten sonra şehre girdi. İstanbul'a kaçmak isteyen Emîr Süleyman'ı yakalatarak ortadan kaldırdı ve burada hükümdarlığını ilân etti (22 Şevval 813 / 17 Şubat 1411).

Rumeli'deki timarlı sipahilerle sancak beyleri Müsâ Çelebi'ye itaat arzetti. Müsâ

Çelebi adına para bastırıldı (813 tarihli parası mevcuttur). Emîr Kôr Şah Melik'i vezir, Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin'i kazasker, Mihaloğlu Mehmed Bey'i beylerbeyi tayin etti. Venedik Cumhuriyeti ile çevredeki diğer prensliklerle anlaşmalar yaptı. Bu arada Emîr Süleyman'ın öldürülmesinin ardından Sırp despotu, Mûsâ'nın hâkim olduğu topraklara asker gönderip yağmalamada bulunmuş, Bizans imparatoru da rehlin tuttukları Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan'ı mücadeleye katılması için serbest bırakmıştı. Bu durum karşısında Mûsâ Çelebi, Sırp Despotu Stephan Lazareviç üzerine yürüyerek ona ait birçok kaleyi ele geçirdi. Daha sonra 1411 sonbaharında ansızın İstanbul önlerine gelip şehri kuşattı, fakat bundan bir sonuç alamadı. Bunda, yanında bulunan vasalı George Brankoviç'in Bizans imparatoruna katılması ve Rumeli beylerinden bazılarının (Mihaloğlu ve Çandarlı İbrâhim gibi) Çelebi Mehmed'in yanına kaçmaları önemli rol oynadı. Ayrıca Bizans donanması da Yassiada yakınlarında Osmanlı filosunu bozguna uğratmıştı.

Mûsâ'nın geri çekilmesi üzerine Bizans imparatoruyla anlaşılan Çelebi Mehmed Rumeli'ye geçti. Çatalca civarında bulunan İnceğiz'deki ilk karşılaşmada Mûsâ Çelebi başarılı oldu (815/1412 baharı). Fakat savaşın ardından kendisine bağlı olan beylerin bazıları Paşa Yiğit ve Mihaloğlu dahil Stephan Lazareviç'in yanına kaçtı. Bunlar Sırp güçleriyle Mûsâ'nın idaresindeki yerleri yağmaladı. Aynı yılın sonbaharında Çelebi Mehmed, Mûsâ'ya karşı II. Manuel'in yardımıyla yeniden boğazı geçtiyse de kötü hava şartları ve taşan nehirlerin yolları kesmesi yüzünden geri döndü. Mûsâ, Rumeli'de Sırp despotuna karşı harekete geçerek otoritesini tesis etmeye çalıştı. Sofya'dan yola çıkıp (1413 yılı başı) Novoberda'yı kuşattı. Sırbistan'daki pek çok şehir ve kaleyi ele geçirdi. Oradan Arnavutluk'a geçti. Ardından Selânik'teki Orhan'ın üzerine yürüdü. Buradaki bazı yerleri yağ-

malayıp Edirne'ye geldi. Sırp despotu, Mûsâ'nın faaliyetleri karşısında Çelebi Mehmed'e elçi gönderdi. Kendisinin Sırp, Macar ve Bosna güçleriyle Mûsâ'ya karşı yürüyeceğini, onun da doğudan harekete geçmesini istedi. Mehmed Çelebi 1413 yılı yazına doğru Rumeli'ye geçti. Paşa Yiğit, Evrenos, Barak ve Sinan beyler ona katıldı. Yanındaki beylerin kendisinden ayrıldığını gören Mûsâ Çelebi önce Zağra'ya, oradan Filibe civarındaki Değirmendere'ye çekilmek zorunda kaldı. Çamurluova mevkiine geldiği sırada beraberinde az sayıda yeniçeri kalmıştı. Burada kardeşi-ne karşı son mücadelesini verdi; ancak başarılı olamadı ve yaralı vaziyette Eflak'a kaçmak isterken Mehmed Çelebi'nin adamları tarafından yakalanarak boğduruldu (5 Rebûlâhîr 816 / 5 Temmuz 1413). Naaşı Bursa'ya getirilip babasının türbesine defnedildi.

Şeyh Bedreddin menâkıbnâmesine göre Mûsâ Çelebi adalet ve hoşgörü ile hüküm süren bir sultandır. Mûsâ Çelebi'nin etrafına toplanan zümreler göz önüne alındığında onun Rumeli uç beylerinin savaşçılara ve yerleşik İslâmî kalıpların dışında dinî anlayışa sahip gruplara dayandığı anlaşılır. Dukas'ın şehzadenin taraftarlarının Tuna boyundaki Türkler olduğunu belirtmesi ilginçtir. Şeyh Bedreddin ile olan münasebeti dinî ideolojisinin mahiyetini de ortaya koyar. Menâkıbnâmedeki kayıtlar ikisi arasındaki bağa dair bazı önemli bilgiler sağlar. Buna göre şeyhle sultan arasında müridlik söz konusudur. Mûsâ'nın onu kazasker yapması müridinin şeyhe karşı duyduğu mânevî bağlılığa dayanır. Aslında Mûsâ Çelebi'nin bir bakıma Rumeli'deki taraftarlarını bu mânevî güç sayesinde yanında tutma eğilimi içinde olduğu söylenebilir. Menâkıbnâmede onun iktidardan düşürülüp kardeşi tarafından öldürülmesi "takdir-i kazâ" şeklinde yorumlanır.

BİBLİYOGRAFYA :

Dukas, *Bizans Tarihi* (trc. VI. Mirmirođlu), İstanbul 1956, s. 53-58; Karamânî Mehmed Paşa, *Tevarîhu's-selâtinî'l-Osmâniyye: Millî Tarihimize Dair Eski Bir Vesika* (trc. Mükrimin Halil, TTEM içinde), sy. 14 (1340), s. 93; Aşıkpaşazâde, *Tarih* (Giése), s. 72-75; Şükrullah Çelebi, *Behcetü't-tevarîh*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3059, vr. 164^v vd.; Enverî, *Düstürnâme*, s. 91 vd.; Oruç b. Âdil, *Tevarîh-i Âli Osmân*, s. 37-41; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), I, 419; II, 429-431, 484-507; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevarîh*, İstanbul 1279, I, 257-258, 266-267; Münecimbaşı, *Câmîü'd-düvel: Osmanlı Tarihi, 1299-1481* (haz. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1995, s. 160; Nedim Filipoviç, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo 1971; C. Imber, *The Ottoman Empire: 1300-1481*, İstanbul 1990, s. 67-73; a.m.f., "Mûsâ Çelebi", *EP*

(İng.), VII, 644-645; M. Balivet, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyân* (trc. Ela Güntekin), İstanbul 2000, s. 68-71; Fikri Akdoğanlar, "Musa Çelebi'nin Yeni Tip Bir Akçesi", *Arkeoloji ve Sanat*, XXI/93, İstanbul 1999, s. 43-44; Necdet Öztürk, "Çelebi Mehmed'e Saltanat Yolunu Açan Olay: Çamurlu-ova Savaşı", *Türk Kültürü İncelemeleleri Dergisi*, sy. 1, İstanbul 2000, s. 51-66; M. C. Şehâbeddin Tekindağ, "Mûsâ Çelebi", *İA*, VIII, 661-666; Halil İnalıcık, "Mehammed I", *EP* (İng.), VI, 974-975; Fahamettin Başar, "Fetret Devri", *DİA*, XII, 480-482.

FAHAMETTİN BAŞAR

MÛSÂ b. EBÛ'İ-ÂFİYE

(موسى بن ابي العافية)

Mûsâ b. Ebî'l-Âfiye b. Ebî Bâsil
b. Ebî'd-Dahhâk el-Miknâsi
(ö. 326/938)

Fâtımiler'in ve Endülüslü Emevileri'nin Fas valiliğini yapan Miknâse emîri.

Berberî Miknâse kabilesinin Mağrib-i Aksâ'da Tâzâ, Tesûl, Melviye ve Melîle (Melilla) şehirleri civarında yaşıyan kolları, III. yüzyılın sonlarında (X. yüzyılın başları) Mesâle b. Habbûs ve amcasının oğlu Mûsâ b. Ebû'l-Âfiye tarafından yönetiliyordu. Fas İdrîsî hükümdarlarıyla anlaşmazlığa düşen bu iki lider 297'de (909) İfrîkiye'de (Tunus) kurulan Fâtımiler'e tâbi oldu. Halife Ubeydullah el-Mehdî tarafından Tâhert ve Mağrib-i Evsat valiliğine getirilen Mesâle b. Habbûs büyük bir ordunun başında Fas üzerine gönderildi. Mağlûp ederek vergiye bağladığı İdrîsî Emîri IV. Yahyâ'ya yalnız Fas şehrini bırakan Mesâle, bölgeden ayrılırken ele geçirdiği diğer yerlerin idaresini fetihlerinde kendisine yardımcımda bulunan Tesûl ve Tâzâ Emîri İbn Ebû'l-Âfiye'ye verdi (305/917-18).

Mağrib-i Aksâ'yı bütünüyle hâkimiyeti altına almak isteyen Mûsâ, IV. Yahyâ'yı buna engel olarak görüyordu. Mesâle'nin bölgeye ikinci gelişinde (309/921-22) Fas'taki İdrîsî yönetimine son verilmesine ve Yahyâ'nın Âlkây'a (Luca) sürgün edilmesini sağladı. Mesâle, Fas'ı doğrudan Fâtımiler'e bağlayıp valiliğine Reyhân el-Kutâmî'yi tayin etti. Mûsâ, Mesâle'nin İfrîkiye'ye dönmelerinden üç ay kadar sonra İdrîsî ailesinden Hasan b. Muhammed el-Haccâm'ın bir isyanla Fas'ta yönetimi ele geçirmesi üzerine (310/922) arzusuna ulaşmakta yeni bir engelle karşılaştı. Haccâm'a yenildiyse de mücadeleyi bırakmadı ve iki yılda gücünü yeniden topladı. Bu arada Magrâve kabilesiyle girdiği bir savaşı öldürülen Mesâle'nin kontrolünden kurtulmuş olarak tekrar Haccâm'ın karşısına çıktı ve onu yenip Fas'a çekilmek zorunda

Mûsâ Çelebi'nin yağlı boya bir portresi (Bayerische Staatgemäl Desammlungen Alte Pinakothek - Münih, nr. 2238)